

تحولات سریع اجتماعی و شتاب فزاینده علوم، فنون و تکنولوژی، نسل امروز را با مسائل و چالش‌های جدی مواجه ساخته است. این امر ضرورت بازنگری در فرایندها و مأموریت‌های دستگاه تعلیم و تربیت را به منظور تربیت انسان‌های کارآمد جهت مواجهه آگاهانه و عالمانه با دنیای متحول جدید اجتناب‌ناپذیر ساخته است. در کشور ما نیز پس از گذشت یکصد سال از آغاز تعلیم و تربیت رسمی در شکل امروزی آن، شورای عالی آموزش و پرورش «برنامه درسی ملی» را مبتنی بر «مبانی نظری سند تحول بنیادین» و مفاد «سند تحول بنیادین» به تصویب رساند که این امر خود بستر تغییرات بنیادین (در بعد محتوایی) در نظام آموزشی را فراهم نمود. در برنامه درسی ملی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی موظف شده است تا با تکیه بر اسناد بالادستی، از جمله اهداف دوره‌های تحصیلی، شایستگی‌های پایه، اهداف خاص حوزه یادگیری و نیز اهداف مرتبط با سایر حوزه‌ها، نسبت به عملیاتی نمودن برنامه درسی ملی در قالب برنامه حوزه‌های یازده‌گانه تربیت و یادگیری اقدام نماید.

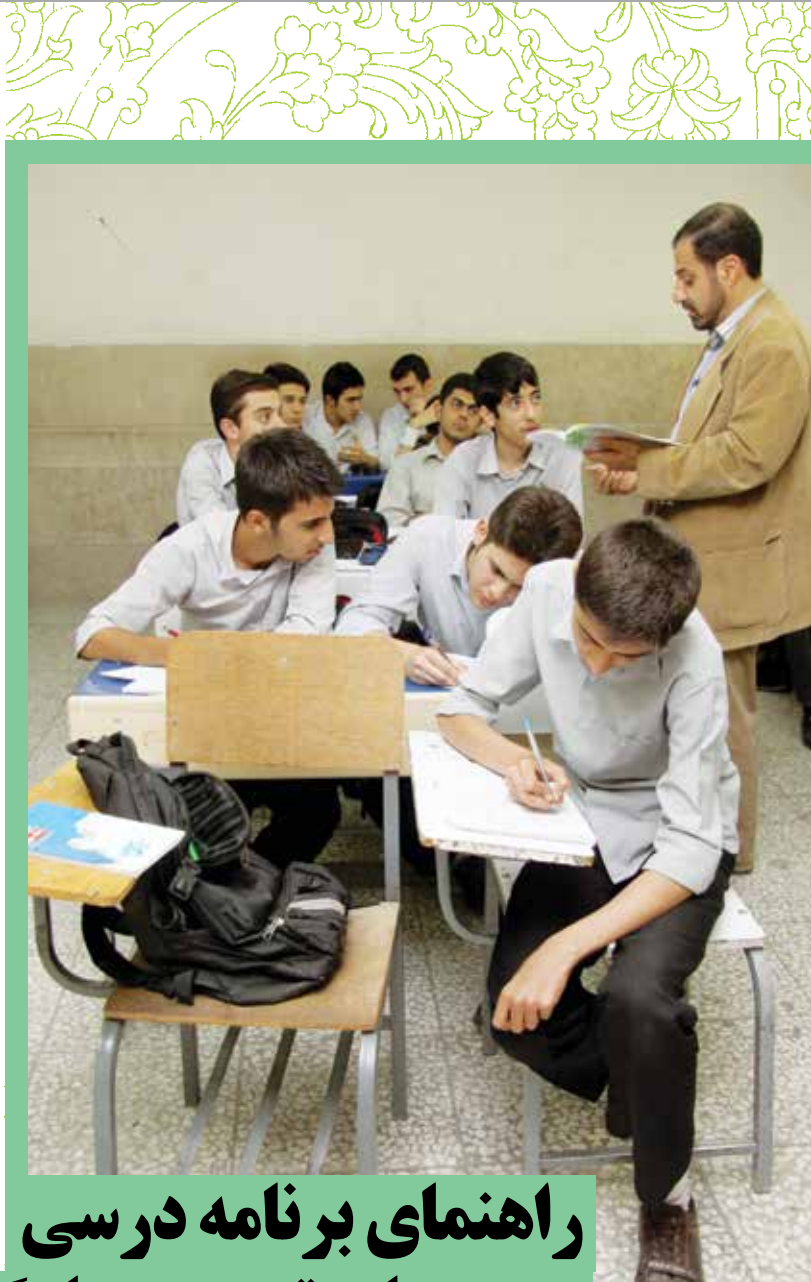
فرایند تولید و اجرای برنامه‌های درسی و تربیتی

در سند برنامه درسی ملی مراحل و فرایند زیر برای تولید برنامه‌های درسی و تربیتی در نظر گرفته شده است:

۱. تحلیل اهداف کلان آموزش و پرورش و ویژگی‌های «حیات طیبه» براساس سند تحول بنیادین
۲. تحلیل عناصر برنامه درسی ملی و استخراج دلالت‌ها
۳. تحلیل نیازها و پژوهش‌های انجام شده در حوزه تربیت و یادگیری در سطح منطقه‌ای، ملی و جهانی
۴. تهیه راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری (تعیین اهداف، استانداردهای محتوا، نتایج یادگیری و ...)
۵. اعتباربخشی راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری

۶. بررسی و تأیید راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
۷. تصویب راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری در شورای عالی آموزش و پرورش
۸. اجرای برنامه

۹. اعتباربخشی و ارزشیابی
۱۰. ارزشیابی از برنامه‌های درسی هر یک از حوزه‌های تربیت و یادگیری پس از گذشت سه سال از اجرای سراسری هر برنامه

راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری به مثابه سنگ بنای تحول در برنامه‌های درسی

یدالله رهبری نژاد

قائم‌مقام مدیرکل و معاون برنامه‌ریزی و پشتیبانی
دفتر تألیف کتاب‌های درسی

برنامه درسی ملی بستر تغییرات بنیادین در نظام آموزش و پرورش است.

در هر یک از دوره‌های سه ساله تحصیلی توسط سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی انجام و نتیجه به شورای عالی آموزش و پرورش گزارش می‌شود.

۵. سلامت و تربیت بدنی

بهداشت و سلامت، ورزش و تربیت بدنی و تفریحات سالم، به‌عنوان موضوعات همبسته، یک حوزه شناخته شده‌اند و اهداف مشترک بسیاری دارند. توجه به سطح کیفی زندگی و رشد و تکامل فرد، اصول صحیح تغذیه، رعایت آداب بهداشتی و کسب مهارت‌های ایمنی از مهم‌ترین اهداف این حوزه می‌باشد. این حوزه تربیت و یادگیری دارای دو زیرحوزه اصلی «سلامت و بهداشت» و «تربیت بدنی، ورزش و تفریحات سالم» می‌باشد.

۶. کار و فناوری

قلمرو این حوزه شامل چهار دسته شایستگی است که عبارت‌اند از:

۱. شایستگی‌های محوری غیرفنی دنیای کار
۲. شایستگی‌های پایه فنی مورد نیاز نیروی کار حرف و مشاغل گوناگون
۳. شایستگی‌های مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات
۴. شایستگی‌های مربوط به یادگیری مادام‌العمر فنی و حرفه‌ای

۷. علوم انسانی و مطالعات اجتماعی

قلمرو این حوزه شامل درک موقعیت و ابعاد آن در بعد زمان، مکان، عوامل طبیعی، عوامل اجتماعی، و تعامل آن‌ها با یکدیگر، آمایش سرزمین، درک چگونگی حاکمیت سنت‌های الهی بر زندگی انسان‌ها در طول تاریخ و کسب مهارت‌های اجتماعی و اقتصادی به‌عنوان یک عضو مسئول جامعه ایران اسلامی می‌باشد.

۸. ریاضیات

قلمرو حوزه آموزش ریاضیات از یک سو درک مفاهیم ریاضی است و از سوی دیگر، در این حوزه دانش‌آموزان باید با فرایندهای ریاضی آشنا شده و در آن‌ها مهارت یابند. فناوری در ریاضیات و کاربردهای آن از نکات مورد تأکید در استفاده از فناوری‌های نوین در ریاضیات است.

۹. علوم تجربی

حوزه یادگیری علوم تجربی شامل مطالعه فرایندهای حیاتی و موجودات، زمین و پیرامون آن، تغییرات ماده و انرژی، طبیعت و مواد فراوری شده، علوم در اجتماع، علوم در زندگی

حوزه‌های یازده‌گانه تربیت و یادگیری عبارت‌اند از:

۱. حکمت و معارف اسلامی

این حوزه می‌تواند زمینه لازم برای درک، تدبیر، تأمل، تفقه و بصیرت در دانش‌آموزان را فراهم کند و در نهایت سبب شود تا فرد رفتار حکیمانه‌ای از خود بروز دهد. محدوده این آموزش، آن است که دانش‌آموزان دین را به‌عنوان عمل و برنامه زندگی بشناسند و براساس آن، برنامه‌ریزی و عمل نمایند. این حوزه یادگیری شامل سه بخش اعتقادات، اخلاق و احکام می‌باشد.

۲. قرآن و عربی

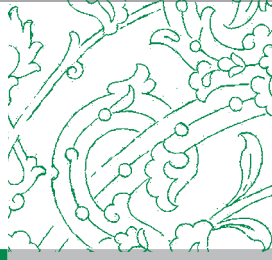
این دو حوزه محتوایی ارتباط وثیقی با یکدیگر دارند و برنامه‌ریزی آن‌ها باید هماهنگ و مرتبط با هم صورت گیرد و از اهداف، محتوا و روش‌های مشترک و نیز مطالب مکمل و تأییدکننده همدیگر استفاده مطلوب به عمل آید.

۳. زبان و ادبیات فارسی

آموزش زبان و ادبیات فارسی بر چهار مهارت زبانی گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن از طریق رمزگشایی و رمزگذاری نمادهای آوایی (شنیداری) و خطی (دیداری) و مهارت‌های فرازبانی (تفکر، نقد و تحلیل) و چگونگی کاربست آن‌ها و نیز ادبیات فارسی تأکید دارد. در این حوزه، دانش‌آموزان به فهم زبان، باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها، ساختار زبانی، جایگاه و گشتار زبان فارسی و پیکره نظام‌مند و عناصر سازه‌ای و عوامل هنری و زیبایی در منابع اصیل و ادبیات کهن و معاصر دست می‌یابند.

۴. فرهنگ و هنر

قلمرو این حوزه شامل درک ایده‌های هنری، فرایندها و مهارت‌های هنری، ابراز هنری و میراث فرهنگی در دو عرصه عملی (تولید اثر بر پایه الفبا و قواعد ترکیب) است. رمزگشایی و رمزگذاری پدیده‌ها در قالب‌های هنری شامل دو فرایند کشف معنا (درک و دریافت اثر) و خلق معنا (تولید اثر) است. دستیابی به سواد فرهنگی و میان‌فرهنگی برای درک ارتباط فرهنگ‌ها با فرهنگ معیار، تمایز فرهنگ مدرن و سنتی، بخشی از قلمرو محتوایی این حوزه است.

یکی از ویژگی‌های گروه‌های کانونی تعامل گسترده بین اعضای گروه است که تمایل به تفکر و تبادل نگرش و ایده‌ها را برمی‌انگیزاند.

مؤلفه‌های اصلی این چارچوب عبارت‌اند از: منطق حوزه یادگیری

منطق برنامه درسی حوزه یادگیری ناظر به دلایل وجودی برنامه درسی است و با تکیه بر اسناد بالادستی و نتایج نیازسنجی‌ها و پژوهش‌ها نوشته می‌شود.

شایستگی‌ها در حوزه یادگیری شایستگی مجموعه‌ای از صفات و توانمندی‌هاست که امکان پیوند یکپارچه میان عناصر و عرصه‌ها از سویی و نیز ساحت‌های تربیت از سوی دیگر را فراهم می‌کند. این نظام عمل پیچیده، ترکیبی از مهارت‌های شناختی و مهارت‌های عملی، دانش (از جمله دانش ضمنی، دانشی که در فرایند دانش صریح و آگاه به‌صورت ناخودآگاه کسب می‌شود) انگیزش، ارزش‌ها و اخلاق، نگرش‌ها، هیجانات و رفتارهای اجتماعی است که برای انجام عمل در موقعیتی خاص به کار گرفته می‌شوند.

محتوا در حوزه یادگیری

محتوا مجموعه‌ای منسجم و هماهنگ از فرصت‌های تربیتی است که در قالب ایده‌های کلیدی، مفاهیم و مهارت‌های اساسی، اصول، تعمیم‌ها، قوانین، قواعد و حقایق ارائه می‌گردد. «ایده‌های کلیدی» عبارتی است که امکان سازماندهی مفاهیم، اصول، تعمیم‌ها و حقایق را در درون و بیرون حوزه یادگیری فراهم می‌کند. این ایده‌ها قابلیت آن را دارند تا در طول زمان به‌صورت عرضی (در بین موضوعات) یا طولی (پایه‌ها) در برنامه درسی و زندگی خارج از مدرسه و سایر موقعیت‌های جدید به کار گرفته شوند.

مفاهیم و مهارت‌های اساسی

مجموعه‌ای از گزاره‌های انتزاعی مبنایی در یک قلمرو علمی است که دامنه معنایی آن را مشخص می‌کند. مهارت‌های اساسی مجموعه‌ای از کیفیت‌ها (توانایی‌های ذهنی یا جسمی) هستند که می‌توانند در یک قلمرو عملی خاص یا مشترک با سایر قلمروهای علمی مطرح شوند.

راهبردهای یاددهی - یادگیری

راهبردها از سویی ناظر به فرصت‌های تربیتی تدارک دیده شده برای کسب شایستگی‌های پیش‌بینی شده در برنامه درسی است و از سوی دیگر ناظر به راهبردهایی است که انتظار می‌رود یادگیرنده برای نشان دادن فهم و توانمندی‌های کسب شده در موقعیت‌های مختلف به کار گیرد.

ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی،

صلاحیت‌های اختصاصی معلم،

منابع، امکانات و تجهیزات مورد نیاز

نو و کلی بودن مؤلفه‌های چارچوب مصوب یاد شده، مستلزم آن بود که هر یک از آن‌ها به‌صورت عملیاتی تعریف و تبیین شود، لذا «سند هادی راهنمای عمل تدوین برنامه درسی

روزانه و تاریخ علم در ایران و اسلام است. تربیت علمی فناورانه تنها آموزش یافته‌ها و فرآورده‌های علمی را در بر نمی‌گیرد. بلکه فرایندهای علمی و روش علم‌آموزی و مهارت‌های پیچیده تفکر را نیز مورد توجه قرار می‌دهد.

۱۰. زبان‌های خارجی

آموزش زبان بر توانایی ارتباطی و حل مسئله تأکید دارد به گونه‌ای فرد پس از آموزش قادر به ایجاد ارتباط با استفاده از تمامی مهارت‌های چهارگانه زبانی برای دریافت و انتقال معنا گردد. برنامه درسی آموزش زبان باید دانش‌آموزان را با پیکره زبانی، واژگان و ساختارهای مورد نیاز برای برقراری ارتباط مؤثر و سازنده در سطح جهانی آشنا سازد.

۱۱. آداب و مهارت‌های زندگی

آموزش آداب و مهارت‌های زندگی، شایستگی‌های لازم برای خودمدیریتی دانش‌آموزان را در اداره امور روزمره زندگی شامل آداب معاشرت، آداب معیشت، مدیریت زمان، کارکرد، وظایف و مهارت‌های خانوادگی، آمادگی برای تشکیل خانواده و ایفای نقش والدینی، مدیریت رفتارهای هیجانی و تربیت عاطفی، مدیریت اوقات فراغت، خودآگاهی، مدیریت بحران و خطر و ... فراهم می‌کند.

حوزه‌های تربیت و یادگیری، حدود محتوایی، روش‌ها، فرایندها و عناصر کلیدی یادگیری را روشن می‌سازند. این حوزه‌ها با یکدیگر ارتباط دارند لکن عناوین موضوعات درسی در دوره‌ها و پایه‌های تحصیلی لزوماً معادل عناوین حوزه‌ها نخواهد بود.

×××

در راستای عمل به تکلیف قانونی مندرج در بند ۸ برنامه درسی ملی مبنی بر تولید راهنمای برنامه‌های درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری، انجام این مهم در دستور کار دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری قرار گرفت.

یکی از مشکلات در این مرحله، نوپدید بودن و فقدان الگویی مشخص برای انجام آن بود لذا وجود چارچوبی که بتواند راهنمای عمل تهیه‌کنندگان برنامه و موجب وحدت رویه و انسجام فعالیت‌های آنان در فرایند کار باشد ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. به همین منظور «چارچوب تولید راهنمای برنامه درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری» در دفتر تألیف تدوین و در کمیسیون برنامه‌های درسی شورای عالی آموزش و پرورش به تصویب رسید:

نحوه شکل‌گیری گروه‌های کانونی

گروه‌های متمرکز برای هر یک از حوزه‌های یادگیری به تفکیک تشکیل شد، اما برای ایجاد فهم و زبان مشترک در بررسی اسناد برنامه‌های حوزه‌های یادگیری، تعدادی از اعضا در تمام گروه‌های کانونی مشترک بودند. ترکیب اعضای گروه کانونی عبارت بودند از: متخصصان برنامه درسی، متخصصان موضوعی، معلمان باتجربه، متخصصان روان‌شناسی.

فرآیندسازی گروه‌های کانونی

با توجه به نوع ادبیات به کار گرفته شده در برنامه درسی حوزه‌های یادگیری (مفاهیم برگرفته شده از اسناد بالادستی و منابع علمی - پژوهشی) این گروه‌ها در یک نشست آموزشی حضور یافته و پس از تبیین چارچوب، روش‌ها و فرآیند تولید اسناد برنامه حوزه‌های یادگیری به پرسش‌ها و نکات مطرح شده از سوی آنان برای ایجاد فهم مشترک پاسخ داده شد. بعد از این مرحله، گروه‌های کانونی به تفکیک حوزه‌های یادگیری تشکیل شد و نسبت به بررسی اسناد اقدام نمودند.

پس از این مرحله جلسات کاربست نتایج اعتبارسنجی حوزه‌های یادگیری با شرکت مسئول تیم اعتبارسنجی، مدیر علمی پروژه‌های اعتبارسنجی و مسئول تیم تدوین حوزه یادگیری تشکیل شد و چگونگی اعمال نتایج اعتبارسنجی در راهنماهای یاد شده مورد بحث و تصمیم‌گیری قرار گرفت.

تاکنون تعدادی از راهنماهای برنامه‌های درسی حوزه‌های یادگیری در شورای هماهنگی علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به تصویب رسیده که جهت تصویب نهایی به شورای عالی آموزش و پرورش ارسال گردیده است.

اگرچه از سال ۱۳۹۰ فعالیت‌های گسترده‌ای در جهت همسوسازی کتاب‌های درسی با اسناد تحولی در دفتر تألیف آغاز شد لکن اجرای کامل برنامه درسی ملی از سطح برنامه‌ریزی تا اجرا منوط به تهیه و تصویب نهایی راهنمای برنامه‌های درسی حوزه‌های تربیت و یادگیری است.

پس از تصویب نهایی آن‌ها، در کنار اهداف دوره‌های تحصیلی که با مشارکت جمع‌کثیری از کارشناسان درون و برون‌سازمانی تهیه و در شورای عالی آموزش و پرورش به تصویب رسیده است. فعالیت‌های جدید در جهت تولید برنامه‌های درسی مبتنی بر اسناد یاد شده در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی آغاز خواهد شد. در واقع عملیاتی‌سازی عینی و نهایی تحول بنیادین در برنامه‌های درسی آموزش و پرورش مبتنی بر اسناد تحولی از این مرحله شروع خواهد شد. به امید آن روز.

حوزه‌های تربیت و یادگیری براساس چارچوب مصوب «تدوین شد. در این راهنما مؤلفه‌های چارچوب یاد شده به وضوح تعریف و تبیین شد.

علاوه بر این به منظور دستیابی به درک عمیق و فهم مشترک درباره عناصر و مؤلفه‌های مذکور، کارگاه‌های متعددی برای کارشناسان دفتر برگزار و نسخه‌های اولیه و تولیدات آن‌ها در جلسات فراوان مورد بحث و گفت‌وگو قرار گرفت.

در فرآیند کار، علاوه بر جلسات متعدد درون گروهی مربوط به هر یک از حوزه‌های یادگیری متشکل از کارشناسان و صاحب‌نظران درون و برون‌سازمانی، نشست‌های مشترک بین بخشی به منظور تبادل تجربیات نیز به‌طور منظم تشکیل شد. به منظور مشروعیت بخشیدن علمی و اجماع به راهنماهای تولید شده، اعتبارسنجی آن‌ها با اهداف زیر انجام شد:

۱. اعتبارسنجی برنامه حوزه یادگیری از منظر انطباق آن با انتظارات اسناد بالادستی (مبانی نظری، سند تحول و برنامه درسی ملی)

۲. اعتبارسنجی عناصر برنامه حوزه یادگیری (منطق، شایستگی‌ها، محتوا، استانداردهای برنامه، راهبردهای آموزش و ارزش‌یابی و صلاحیت‌های حرفه‌ای معلمان) از منظر یافته‌های علمی و پژوهشی

۳. اعتبارسنجی برنامه حوزه یادگیری از منظر هماهنگی و انسجام درونی عناصر برنامه

روش پژوهش

در این مطالعه از روش‌های پژوهش کیفی استفاده شد. یافته‌های این دسته از روش‌ها به دلیل موشکافی عمیق و عالمانه مفاهیم به کار گرفته شده از زوایای مختلف (از منظر متخصصان موضوعی، متخصصان برنامه درسی، روان‌شناسان، معلمان باتجربه)، امکان اصلاح و بهبود برنامه حوزه‌های یادگیری را از منظر همخوانی آن با اسناد بالادستی و نیز هماهنگی و انسجام درونی عناصر برنامه فراهم می‌آورد. این مطالعه با استفاده از گروه‌های کانونی (Focus group) صورت گرفت. راهبرد گروه‌های کانونی یکی از شیوه‌های کیفی است که برای ایجاد تعامل بین اعضای گروه طراحی شده است تا انگیزه‌ای برای بحث عمیق‌تر فراهم نماید و جنبه‌های مختلف و جدید موضوع مورد بحث را آشکار سازد.

فلسفه طراحی گروه‌های کانونی عبارت است از تعامل بین اعضای گروه برای تبیین عمیق‌تر موضوع مورد مطالعه جهت آشکار نمودن جنبه‌های مختلف و جدید آن. از این‌رو یکی از ویژگی‌های گروه کانونی تعامل گسترده بین اعضای گروه است که تمایل به تفکر و تبادل نگرش و ایده‌ها را برمی‌انگیزاند؛ تعاملی که امکان دارد از طریق روش‌های دیگر ممکن نشود.